

Article History

Received / Geliş
17.03.2017

Accepted / Kabul
18.03.2017

Available Online / Yayınlanma
25.03.2017

THE 1907 BRITISH-RUSSIAN TREATY'S IMPACT ON IRANIAN POLITICS

1907'DEKİ İNGİLİZ-RUS ANLAŞMASI'NIN İRAN SİYASETİNE ETKİSİ

Yılmaz KARADENİZ¹

Abstract

England has not been against to Russia about the sharing of Persia and it land, has prevented from directing to South and India by always beeing together. Has appropriated petroleum region in south by committing north region of Persia with the treatment on sharing of Persia before First World War. In this period fall short of government which has been worn out with the movement of contitutionalism has enabled to invasion purpose of these two colonist states. Appearance of Persia independence in danger has caused to attempt of people, after the revealing of the treatment which has been conducted secret diplomacy by England. Mistake of poltics based on trusting to English has been revealed. After that pro-Russia politics have not gave good results. Some statesmen who has tried to show secret agreement of these two colonist states pro-Persian has still disregarded their national independence by following their expediency.

Keywords: Persia, England, Russia, domestic policy, foreign policy.

Özet

İngiltere, İran topraklarının paylaşımı hususunda Rusya'yı karşısına almamış, sürekli yanında tutarak güneye ve kuzeyden ise Hindistan'a sarkmasını önlemiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İran'ı paylaşmayı esas alan anlaşma ile İran'ın kuzey bölgelerini bu devlete vaat ederek güneydeki petrol bölgelerini kendisine ayırmıştır. Bu dönemde İran'da meşrutiyet hareketi ile iyice yıpratılıp iş göremez hale getirilen siyasi idarenin yetersiz kalması, bu iki sömürgeci devletin işgal emellerine kolaylık sağlamıştır. İngiltere'nin gizli olarak yürüttüğü diplomasi ile imzalanan anlaşmanın ifşa olmasından sonra İran'ın bağımsızlığının tehlikeye girdiğinin ortaya çıkması halkın büyük tepkisine sebep olmuş, İngilizlere güvenilerek izlenen denge siyasetinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Rusya'dan yana izlenmeye başlanan siyaset ise bir netice vermemiştir. İki devletin gizli anlaşmasını İran lehinde göstermeye çalışan bazı devlet adamları, şahsi menfaatler peşinden giderek kendi milletlerinin bağımsızlığını hiçe saymışlardır.

Anahtar Kelimeler: İran, İngiltere, Rusya, İç Siyaset, Dış Siyaset

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

GİRİŞ

İran'da Ağa Muhammed Han ile iktidara gelen Kaçar Hanedanı döneminde (1795-1925) başlatılan ıslahat süreci, İngiltere ve Rusya'nın bölgede nüfuz tesis etmesiyle neticelenmiştir. Bu iki devlet ile birlikte batılı tarza dayandırılan yenilikler, hiçbir zaman içteki aksaklıkları giderememiş, aksine içteki sıkıntılara yenilerini eklemiş, istihdam edilen batılı subay ve uzmanlar kendi devletlerinin hesabına çalışarak İran'da nüfuz havzası kapma mücadelesine girişmişlerdir. Petrolün bulunmasıyla birlikte daha da önemli hale gelen İran'ı ve Fars Körfezi'ni Hindistan'ın kilidi olarak gören İngilizler, hem İran'ı sömürmek ve hem de bir savunma duvarı oluşturmak için Rusya ile kıyasıya mücadeleye girişmişlerdir. Rusya'nın güneye sarkmaması için İran'ın kuzeyi ve Osmanlı boğazları ile oyalayan İngiltere, bu devletin Afganistan üzerinden Hindistan'a doğru gitmemesi için de bütün hileli diplomatik manevraları devreye sokmuştur. Rusya'nın 1828'den 1857'ye kadar oyalanmasını sağlayarak Hindistan için bir tehdit olmaktan çıkarmış, bu devletin daha sonra kuzeydeki İran topraklarını işgal etmesine ses çıkarmayarak sınırlı bir alan ile iktifa etmesini sağlamıştır.² Kaçar idarecileri bu dönemde, iki devletin siyasi rekabetlerinde adeta birer bilye gibi oynatılmışlardır.³ İngiltere, İran'ın Rusya karşısında zor durumlara düştüğü zamanlarda subay ve silah göndererek tamamıyla yenilmemesini sağlamış, orta halli bir İran'ı kendi çıkarlarına uygun görmüştür.⁴

İran, on dokuzuncu asrın başlarından itibaren kuzeyde Rusya'nın, güneyde ise İngiltere'nin işgalinden kurtulmak için üçüncü bir ülke olan Fransa'ya dayanmak zorunda kaldı.⁵ Napolyon'un bu dönemde İngiltere'yi Hindistan güzergâhında, yani Mısır ve İran üzerinden vurma siyasetini uygulamaya koyması, İran için önemli bir fırsat olarak görüldü.⁶ Fransa ile yakınlaşma sağlandıktan sonra denge siyaseti gereğince Rusya ve İngiltere'nin Fransa ile karşı karşıya gelmesinden istifade edilerek bu iki sömürgeci devletin İran üzerindeki nüfuzu azaltılacaktı.⁷ Böylece milli menfaatler muhafaza edilecekti. Ancak İran'ın üç sömürgeci devleti kendi toprakları üzerinde rekabete sokmak istemesi, İngiliz hileli siyasetini pek de kavrayamayan Kaçar idarecilerinin başarısız olmalarına sebep oldu. "Bir taraf ile ittihat siyaseti" bu dönemde başarılı olamadı.⁸ Aksine rakip güçlerin İran üzerinde iyice nüfuz kurmalarına sebep oldu. Mesela 1801'de İran ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma bu tarz bir sonuç vermişti.⁹ Feth Ali Şah, bu anlaşma ile İngiltere'ye birçok tavizler vermiş, ancak İngiltere ile iş yapmanın karşılığında Rus tehlikesini İran'dan uzaklaştıramamıştı. Aksine bu anlaşma ile Fransa'nın düşmanlığını tahrik etmişti. Çünkü anlaşmanın maddeleri arasında, İran liman ve sahillerindeki Fransızların öldürülmesi, Doğu Hind Kumpanyası elemanlarının korunması vardı.¹⁰

İran'ın o dönemde Avrupa'da üçüncü bir güç olan Fransa ile temasa geçip İngiliz ve Rus emperyalizminden kurtulmaya çalışması müspet bir netice vermedi. Aksine bu iki devlet, İran üzerindeki nüfuzlarını arttırmak için faaliyetlerini yoğunlaştırdılar ve

² Abdullah Mostevfi, Şerh-i Zendegani-i Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari-i Devre-i Kacariye, Tahran 1371, s. 247

³ Muhammed Kazım Sadr, Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran, Tehran 1322, s. 14

⁴ Seyyid Taki Nasır, İran Der Berhüred-i Ba İsti'margirân, Tehran 1363, s. 293-294

⁵ Ann Kathrine Swyn Lamston, İran Asr-ı Kacar (çev. Simin Fasihi), Meşhed 1375, s. 33

⁶ Ali Ekber Bina, Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran, Tehran 1337, s. 116; Said Nefisi, Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İran Der Devre-i Muasır I, Tehran 1376, s. 145; Ahmed Mir Fenedereski, Diplomasi ve Siyaset-i Harici-i İran, Tehran 1382, s. 79

⁷ Ali Rıza Ali Sofi, "Eser-i Peymân-ı 1907 (Rusya ve İngiliz) Ber Siyasetha-yı Dâhili ve Harici-i İran," Pejuheşha-yı Ulûm-ı İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi, Şomare: 277-278, Şehrivar 1383, s. 128

⁸ Muhammed Taki Mehdi Bahar, Mirashor-ı İsti'mâr, Tehran 1357, s. 364-372

⁹ 1801'de İran'ın İngiltere ile biri siyasi ve diğeri ticari olmak üzere imzaladığı anlaşmalar için bkz. Yılmaz Karadeniz, İran Tarihi (1700-1925), İstanbul 2012, s. 269-270

¹⁰ Muhammed Mehdi Taki Bahar, a. g. e., s. 360

İran'ın istiklaline hanel getirdiler. Hatta bu şekilde İran'da İngiliz-Rus işbirliği sağlanmış oldu.¹¹ İki sömürgeci devlet, İran topraklarını kendi aralarında paylaşmak için gizlice görüşüp aralarındaki ihtilafları bırakıp anlaştı. Petersburg'a gönderilen Harding, İran üzerine içeren gizli görüşmeleri başlatmıştı.¹² İran'ın kendi ülkesini muhafaza için denge siyaseti gereği dayanmaya çalıştığı Fransa, bu ittifak teşebbüsüne engel olmadığı gibi İngiltere'nin yanında yanaşık bir siyaset izlemeye başladı. Fransız devlet adamları ve diplomatların İran lehinde vermeye çalıştıkları mesajlar ile takip ettikleri siyaset güven vermiyordu. Bunu fark eden İngiliz diplomasisi, Fransa'nın örülen ağına dışına çıkmaması için çaba sarf ediyordu. Bu sırada Tehran'da bulunan Fransa elçisi, İran Hariciye Bakanı Mirza Said Han'a şunları söylemiştir; *"İran'ın istiklalinin garantisi, anlaşmadan ziyade iki kuvvetli gücün, yani İngiltere ve Rusya'nın rekabetlerinde gizlidir. Eğer İran akıllıca hareket ederse bütün arazisinin istiklalini muhafaza edebilir."*¹³

Kaçar idarecileri, İngiltere ve Rusya'nın İran'ı işgal etmek için tezatlarla dolu sinsi siyasetlerine karşı gerekli siyasi hamleleri yapamamış, bu iki devletin nüfuzlarını üzerlerinde atamamış, İngilizlerin etraflarında sinsice ördükleri ağına içerisinden çıkamamışlardır. Böylece ülkelerinin istiklalini sallantıya bırakmışlardır.¹⁴ İngiltere ve Rusya, İran'ın örülen ağdan çıkmak için Fransa ile ittifak teşebbüsünü sonuçsuz bırakan anlaşmayı imzalayıp nüfuzlarını sabitlemek istiyorlardı.¹⁵ Bu işte başrolü oynayan ve acele eden İngiltere, Rusya'yı İran'ın kuzeyi ile meşgul ederek petrol bölgelerini ve Hindistan güzergâhını tehlikeye atmak istemiyordu.¹⁶ İran'ı Hindistan savunmasının duvarı ve gelecekte petrolü kontrol etmek için bir siper olarak görüyordu. Daha önce burada kendisini vurmaya çalışan Napolyon'u durdurmuştu. Ancak Rusya güçlü bir rakip olarak ortada duruyordu. Üstelik bu devletin İstanbul Boğazı ve Fars Körfezi'ne hâkim olma siyaseti kendi siyaseti ile kesişiyordu. İran, bu yüzden yirminci asrın başlarında iki sömürgeci devletin mücadele sahasına dönüşmüştü. Kaçar idarecileri ise birer oyuncu olarak bu iki rakibin arasında duruyorlardı.¹⁷

İran'ın netice vermeyen diplomatik çabaları, Fransa gibi üçüncü bir devlet ile ittifak girişimleri, İngiltere ve Rusya'nın Nasırüddin Şah dönemindeki siyasetin üzerinde nüfuz kurlmalarını arttırmıştı. Almanya ve Amerika ile temasların başlatılması, bu iki ülkenin dikkatlerinin çekilmeye çalışılması siyaseti de işe yaramamış, sömürgecilerin sayısını çoğaltmıştı. 1883'te Bismark ile yapılan görüşmede, Ruslara karşı Alman himayesinin sağlanmaya çalışılması ve Almanların İran ordusunu yenilemeleri için davet edilmeleri isteği, Bismarck'ın Rus tehlikesini ve Ruslarla kötü olmayı göze almaması sebebiyle bir netice vermemişti.¹⁸ Amerika ile başlatılan temaslar ve bu ülkenin İran'a çekilmeye çalışılması, adı geçen yeni devletin müessisi olan İngiltere tarafından engellenmişti. O dönemde İran siyaseti tamamıyla İngilizler tarafında kuşatılmıştı. Amerika'nın fazla adamı da İran'da yoktu. Amerika'nın İran'daki ilk elçisi Benjamin, bu husus ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir;

Rusya, zahiren Amerika ile o dönemde muhalif görünmüyordu.
Fakat kendi menfaatlerini bizim menfaatlere kurban etmek

¹¹Firuz Kazımzade, Rus ve İngilizler der İran (1864-1914) (çev. Menuçehr Emiri), Tehran 1371, s. 349

¹² Yılmaz Karadeniz, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)," Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı: 18, Yaz 2011, s. 250

¹³ F. Kazımzade, a. g. e.,s. 273-275

¹⁴ Hafız Fermanfermaian, Tahlil-i Tarihi Siyaset-i Harici-i İran Ez Ağaz ta İmruz (çev. İsmail Şakiri), Tehran 1355, s. 34; Muhammed Kazım Sadr, Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran, Tehran 1322, s. 14; F. Kazımzade, a. g. e.,s. 475; Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 129

¹⁵Ahmed Eşref, Mevani-i Tarihi Rüşd-ı Sermayedari der İran, Tehran 1359, s. 46-48

¹⁶ Mahmud Mahmud, Tarih-i Revabit-ı Syasi-i İran ve İngiliz der Kurn-ı Nozdehum VIII, Tehran 1328, s. 110

¹⁷ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 129

¹⁸Wipert Von Blüche, Sefername (çev. Keykavus Cihandari), Tehran 1369, s. 22

istemiyordu... Rusya, Washington'daki ilgili makamlara gönderdiği raporlarda, Amerika'nın İran siyasi sahnesine girmesini istemediğini, Amerikalı misyonerlerin İran'daki her türlü faaliyetlerine muhalif olduğunu, misyonerlerin faaliyetlerini her nerede görürse engellemekten kaçınmayacağını söylemiştir. İngilizlerin siyaseti de bundan farklı değildi.¹⁹

İngiltere ve Rusya, İran'a üçüncü bir ülkenin yaklaşmaması için bütün diplomatik hileleri kullanarak bu şekilde tutmaya çalışıyorlardı. Bir yandan da İran topraklarını paylaşma hususunda kendi aralarında pazarlık yapıyorlardı. İran'ın yirminci asrın başlarında Sistan'ı kaybetmesi ve meşrutiyet gâilesi ile uğraşması, İngiltere'nin istediği bir zemindi.²⁰ İngiltere, İslâm coğrafyasının işgal ve sömürgeleştirilmesinde mihver devlet olarak bütün sinsî siyasetleri icra ediyordu. Bunun için meşrutiyeti bir araç olarak kullanıp ülkeyi iç karışıklığa sürüklemişti. İran idaresinde meydana getirilen siyasi ve idari boşluk, İngilizlere açık alanlar oluşturmuştu. Bu alana girmek isteyen veyahut İran tarafından müttefik olarak görülmek istenen Almanya'nın uzak tutulması için de Rusya'yı sürekli yanında tutuyordu.²¹ İngiltere'nin bu dönemde sürekli Rusya'yı yanında tutmak istemesinde üç önemli husus etkili idi. Birincisinde bu devletin Osmanlı boğazları ve Fars Körfezi'ndeki emellerini kontrol altında tutmak istiyordu. İkincisinde ise İran ve Osmanlı topraklarında etkili olmaya başlayan Almanlara karşı Rusları kullanmak istiyordu. Üçüncü sebep olarak, Rusların Almanlarla birlikte hareket etme ihtimalini ortadan kaldırmak istiyordu. İngiltere'de 1905'te iktidara gelen liberal hükümet işi biraz daha sıkı tutarak İran'daki menfaatleri için Rusları da tehlikeli görmeye başlamıştı. Üstelik bu dönemde Alman ticaret gemilerinin Fars Körfezi'nde görünmeleri ve Osmanlı Devleti'nin Almanlara demiryolu tesisi imtiyazını vermesi, İngilizleri daha da telaşlandırdı. İngiltere'nin bu telaşının bir kısmı Rusya'da da hissedilince, iki sömürgeci devlet yan yana gelmiş oldu.²² İngiliz hükümeti, İran'ı paylaşma hususunda Rusya ile bir anlaşma imzalamak için harekete geçti. Hariciye Bakanı Edward Grey'in Rusya ile başlattığı temaslara Charles Harding ve Arthur Nicolson destek vererek görev almışlardı.²³

İngiltere, bir taraftan Balkanlar ve İran üzerindeki Rus emellerini kendi siyasi hedeflerine bir rakip olarak görmekte, diğer taraftan ise Almanların Osmanlı Devleti'nden aldıkları ve Anadolu'dan Fars Körfezi'ne kadar uzanacak demiryolu hattı tesis etme imtiyazını kendisine bir tehlike olarak görüyordu. İngiltere'ye göre bu proje Hindistan'daki menfaatler için de tehlikeliydi. Bundan sonra devreye giren İngiliz diplomasisi, Almanların Ortadoğu ve Fars Körfezi'ndeki olası nüfuzuna karşı Rusya'yı kullanmak için onunla yakınlaşmaya başladı. Rusya'nın güneyde yayılmacı siyaseti de bunda etkili oluyordu.²⁴ Müşterek veyahut İngilizler tarafından Ruslara böyle gösterilen menfaatler, iki devleti gizlice Petersburg'da İran topraklarını paylaşmayı havi anlaşmaya doğru götürdü.²⁵

İngiltere, İran toprakları üzerindeki hesaplarını gerçekleştirmek için Rusya'yı da güçsüz hale getirmek istiyordu. Bunun için önce Japonya ile 1902'de bir anlaşma imzalayarak bu devletin Rusya'ya savaş açmasını, savaş sırasında ise Japonya'ya her

¹⁹ Benjamin, Sefername (çev. Muhammed Hüseyin Kürdbeççe), Tehran 1369, s. 327

²⁰ Rıza Reisi Tusi, "Strateji-yi Serzeminha-yı Suhte," Fasilname-i Tarih-i Muasır-ı İran, Sayı: 1, Şumare: 2 ve 4, Tehran

²¹ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 130

²² İrec Zukai, Tarih-i Revabit-ı Siyasi-i İran ve Kudretha-yı Buzurg (1900-1925), Tehran 1368, s. 30

²³ Arthur Cecil Rice, Nameha-yı Mahsus (çev. Cevad Şeyhülislâmi), Tehran 1375, s. 122

²⁴ Mahmud Mahmud, a. g. e., s. 111-113

²⁵ Firuz Kazmzade, Rus ve İngiliz Der İran 1864-1914 Pejuheşi-i Derbare-i Emperyalizm (çev. Menuçehr Emiri), Tehran 1354, s. 455

türlü askeri yardımı yaparak Rusya'nın yenilmesini sağladı.²⁶ Akabinde Fransa ile 1904'te bir anlaşma imzalayarak bu devlet ile Fas, Mısır ve Siyam meselelerini halletti. 1904'te Petersburg'a giden Charles Harding, Rusya ile gizli diplomatik görüşmeleri başlatarak bu devletin dış siyasetini kendi emellerine göre etkilemeye çalıştı. Harding, 1906 yılına gelindiğinde masa başında muvaffak olarak Rusya'dan ayrıldı. Bu sırada gizli görüşmelerin yapıldığını Hablü'l-Metin gazetesi birkaç sayısında dolaylı olarak vermeye çalıştıysa da durumun vahametini tam olarak vermedi. Gazete, Londra'daki Melkum Han'ın etkisiyle hala İngiltere-İran dostluğundan bahsediyordu.²⁷ Hablü'l-Metin, İngiltere-Rusya Anlaşması ile ilgili haberlerini Times ve Rus kaynaklarına dayandırıyor.²⁸ Ayrıca Alman "Der Standart" gazetesi de İngiliz-Rus ittifakı ile alakalı olarak bir haber yayınlamıştı.²⁹

Petersburg'da İngiliz ve Rus diplomatlar tarafından yürütülen gizli görüşmeler 1907'de sona erdi. Neticede İran topraklarını üç bölgeye ayırarak paylaşmayı esas alan ve İran'ın bağımsızlığını yok sayan İngiltere-Rusya Anlaşması imzalandı.³⁰ Anlaşmaya göre, İran'ın kuzeydeki toprakları Rus nüfuzuna, güneyde Fars Körfezi'nden Tehran'a kadar olan topraklar ise İngiliz nüfuzuna bırakıldı. Ortada ise sözde tarafsız bir bölge oluşturuldu. İngiltere, anlaşma ile Rusya'ya teklif ettiği hedeflerin hiçbirinde samimi olmamış, ileriye dönük hedeflerini gizlemiştir.³¹ İngiliz siyasetçi James Ramsay Mac Donald, Avam Kamarası'na gönderdiği raporda, İran'ın tek parça ve bütün olarak kalacağı güvenini vermek, Almanların Fars Körfezi'ne gelmelerini önlemek ve Rusya ile dostluk kurmak gerektiğini söylüyordu.

Browne, İngiltere ve Rusya'nın bu anlaşma ile aralarındaki rekabeti müşterek menfaatlere çevirdiğini, iki devletin büyük bir savaşı başlatma eşiğine getirdiğini kaydetmiştir. Bunu da bir temsil ile şöyle anlatmıştır;

İngiliz aslan ve Rus ayı, kötü şanslı bir İranlı kediyi ezmeye ve yok etmeye çalışmaktadırlar. Aslan, ayıya şunu söylemektedir. Siz onun kafası ile oynayabilirsiniz, ben de ikisinin küçük kemeriyle aynı anda okşayayım. Bedbaht kedi inlemeye başladığında, benimle bu hususta konuştuğunu hatırlamıyorum.³²

Muzafferüddin Şah döneminde İngiltere'nin İran elçisi Harding'in hatıralarını tercüme eden Cevad Şeyhülislâmi, İran'daki İngiliz-Rus rekabeti ve neticede işbirliğine gitmeleriyle ilgili şunları söylemiştir;

İran'ın bu dönemdeki vaziyeti, sağlıklı bir şahsiyet iken, yaşlı ve savunmasız bir adama dönüştürülmeye çalışılıyordu. Mesleği haydutluk olan iki devletin soygunculuğuna duçar olmuştu. Boynuna bir ip geçirilmiş bir kadın hizmetçi gibi ona emir veriyorlardı. Ellerini kaldırıp teslim olmasını istiyorlardı. Bu iki eşkiyadan her biri kadının ceplerini boşaltıyorlardı. Bu yaşlı ve kimsesizin sağ elindeki paraları aldıktan sonra sol elinde olabilecek altın saat ve altın zincirlerini elinden çalıp aralarında sözde adilane paylaşıyorlardı. Neticede bu

²⁶ Ahmet Kesrevi, Tarih-i Meşruta-yı İran I, Tehran 2537, s. 44

²⁷ Hablü'l-Metin, Sayı: 12, Şumare: 39, 29 Rebiülsani 1323, s. 1-3; Y. Karadeniz, a. g. m., s. 252

²⁸ Hablü'l-Metin, Sayı: 13, Şumare: 8, 16 Şaban 1323, s. 22

²⁹ Der Standart Gazetesi, 23 Ekim 1906

³⁰ Hablü'l-Metin, Sayı: 13, Şumare: 37, s. 22

³¹ Yılmaz Karadeniz, a. g. m., s. 253

³² Edward Granville Browne, Tarih-i İnkılab-ı İran (çev. Mihri Kazvini), Tehran 1376, s. 171-177

merhametsiz eşkiyalar çaldıklarını iki parçaya böldükten sonra zavallının hayatını sonlandırmaya karar verdiler.³³

İran, bu dönemde ne zaman üçüncü bir ülke ile temasa geçmiş ve ittifak yapmak istemişse İngiltere, Rusya'yı da yanına alarak bunun önüne geçmiştir. İran'ın takip etmek istediği denge siyasetine müdahale edip istiklalini yok saymıştır. Fransa ve daha sonra Almanya ile başlatılan siyasi girişimler, 1907'de gizlice imzalanan İngiltere-Rusya Anlaşması ile akamete uğratılmıştır. Üstelik iki sömürgeci devletin anlaşması, "İran'da iki rakibin uzlaşması" olarak ilan edilmiştir. İran'da siyasi ve ekonomik sömürüyü esas alan ve 1917'deki Bolşevik İhtilali'ne kadar devam eden sürecin baş aktörleri, her türlü gizli ve açık mücadeleyi, birbirilerini sürekli takip ederek devam ettirmişlerdir. Anlaşmanın birinci ve ikinci maddelerinde, İran topraklarından kendilerine ayırdıkları güney ve kuzey bölgelerinde rahat hareket etmek için karşılıklı olarak müdahaleleri yasaklamışlardır. Yani kendilerine ayırdıkları bölgeleri kendi malları gibi görüp sömürmede engellerle karşılaşmak istememişlerdir. Üçüncü bir ülkenin müdahalesi durumunda birlikte hareket etmeyi kararlaştırmışlardır.³⁴

İngiltere, İran meşrutiyetini kendi emelleri ve Rusya'nın buradaki nüfuzunu kırmada bir araç olarak kullanmış ve Rusya ile müzakere masasına böyle oturmuştur. Rusya'yı İran konusunda pasif hale getirdikten sonra sözde bir ittifak ile kendi emelleri doğrultusunda anlaşmaya razı ettirmiştir.³⁵ Anlaşmayı bazı Rus siyasetçileri tenkit etmiş, anlaşma maddelerinin tamamıyla İngiltere lehinde olduğu, İran'ın güneyi ve Fars Körfezi üzerindeki Rus emellerinin sınırlandırıldığını söylemişlerdir.³⁶ İngiltere, bu anlaşma ile Rusya'nın güneye sarkmasını önlemiş, İran'ın petrol bölgelerini kendisinin işgal alanı olarak kabul ettirmiştir. En önemlisi ise bu anlaşma ile Rusya'nın iç karışıklığa sürüklenmiş olmasıdır. İngiliz diplomatların bir kısmı da Rusya ile yapılan bu anlaşmayı yetersiz görmüş, kâğıt üzerindeki maddeler ile Hindistan'ın savunulamayacağını ve askeri işgalin hemen devreye girmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁷ Anlaşma, İran tarafında vahim sonuçlara sebep olmuş, bu zamana kadar İngilizlerden yana yürütülmeye çalışılan denge siyaseti ortadan kalkmış, onun yerine ülkenin bağımsızlığı meselesi geçmiştir.³⁸

İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi

İran idaresi, on dokuzuncu asrın başlarından itibaren meşrutiyet gailisi ile iyice yıpratılmış, siyasi kabiliyeti meşrutiyetin ilanı ile birlikte ortadan kaldırılmış, İngiltere ve Rusya'nın üzerine hesap yaptıkları ve kaynaklarına üşüştükları bir ülke olmuş ve istiklali tehlikeye düşmüştür. 1907'de iki sömürgeci ülkenin İran'ın istiklalini yok sayarak aralarında anlaşmaları, istiklal derdine düşen millî unsurları harekete geçirmiştir. Meşrutiyet sürecinin başlarında halka bütün ekonomik sıkıntıların ilacı, siyasi ve idarî aksaklıkların çaresi olarak gösterilenlerin, meşrutiyetin ilanından sonra tam tersine olması ve hatta buna karşı çıkanların ortadan kaldırılması, durumun farkına varan millî unsurların sayısını arttırmıştır. İngiliz ve Rusların gizlice anlaşarak İran'ın topraklarını paylaştıklarının ortaya çıkması, İran halkını tedirgin etmeye başlamış, iki devletin gözünün bekalarına dikilmesi, endişeleri korkuya çevirmiştir.³⁹

³³ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 131; Arthur Harding, Hatırat-ı Siyasi (çev. Cevad Şeyhülislâmi), Tehran 1370, s. 264

³⁴ Wilhelm Lytn, İran ez Nüfuz-ı Mesalimetâmez ta Taht-ı Himayegi (1860-1919) (çev. Meryem Mir Ahmedi), Tehran 1367, s. 264

³⁵Ulrich Gorgi, Piş be Su-yı Şark, İran der Siyaset-i Şarki-i Alman der Ceng-i Cihani-i Evvel (çev. Perviz Sadri), Tehran 1377, s. 45

³⁶ Firuz KazıMZade, a. g. e.,s. 456

³⁷ Firuz KazıMZade, a. g. e.,s. 474

³⁸ Ali. Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 132

³⁹ Firuz KazıMZade, a. g. e.,s. 474

İngiltere, anlaşmanın ifşa olmasından sonra her zaman yaptığı gibi hile ve yalana başvurmuş, İran'ın bağımsızlığına kefil olduğunu söylemiştir. Bununla yetinmeyip anlaşmanın dürüst olduğunu iddia ederek İran üzerindeki rekabetin sona erdiğini ve bağımsızlığın muhafaza edildiğini söylemiştir. İran halkının geleceğini gasp etmeye matuf ve gayr-ı meşru olan bu anlaşmayı savunan Sykes, Rus yayılmasının bu şekilde kendilerince önlendiğini savunmuştur.⁴⁰ Fakat aynı İngilizler, Rusya'nın İran'ın kuzeyini istila etmesinden sonra ağız değiştirerek bu defa İran'ın bağımsızlığının elden çıktığından bahsetmeye başlamışlardır. Sykes, önceki söylediklerinden farklı olarak, İranlıların iki devlet arasında taksim edildiğini söylemiştir.⁴¹

İran'da İngiliz-Rus rekabetinin toprakların taksimi ile neticelenmesi ve buna dair anlaşmanın imzalanması, İran'ın üçüncü bir ülke üzerinden dengeyi sağlama siyasetini de sona erdirdi. Anlaşmanın imzalanmasından önce İran maliyesinde istihdam edilen Morgan Schuster başkanlığındaki heyet, anlaşma ile birlikte ülkeden çıkarıldı. İran'ın ikinci Milli Meclisi de kapatıldı. İngiltere, Rusya'nın kuzeyden başlattığı işgalleri görmezden gelmeye başladı. İran dış siyaseti bir çıkmazın içerisine sürüklenirken siyasi idarenin iş göremez hale gelmesi sağlandı. Cevad Şeyhülislâmi, bu hususta şunları kaydetmiştir;

İran'ın bu dönemdeki vaziyeti, sağlıklı bir şahsın yaşlı ve savunmasız bir hale dönüştürülmesine benzemektedir. Mesleği eşkıyalık olan iki hırsızın ağına düştükten sonra bütün hayatını teslim etmesini istemişlerdir. Bu iki yol kesici, elbisenin üzerindeki cepleri boşaltmakla meşgul olmuşlardır. Üzerindeki paraları ve değerli eşyaları paylaştıktan sonra buna hisse-i adilane demişlerdir. İki yol kesici, sonunda merhametsizce davranarak hasta duruma düşürdükleri savunmasız adamın hayatını sonlandırmışlardır.⁴²

Ramsay Mac Donald (1866-1937), İngiltere Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, 1907 Anlaşması'nın İran'ın bağımsızlığına aykırı olduğunu şu sözlerle anlatmıştır;

1907 Anlaşması'nın makûs neticelere sebep olacağını düşünüyorum. Yani İran'ın Rusya karşısındaki istiklali, kuzeydeki işgaller sebebiyle elden çıkmıştır. İran'ın bütünlüğüne nasıl inanabilirim. Devletin en önemli stratejik yeri olan Hazar Denizi'nin güneyi elden çıkmıştır. İran'ın siyasi hayatını devam ettirebileceğini nasıl bekleyebiliriz. Rusya zaten İran'ın bağımsızlığını istememektedir. İran, boğulmaya terk edilmiştir. İngiltere'nin dikkatsiz siyaseti, İranlıların kurtuluşuna ve kuzey bölgelerinin Rus nüfuzundan çıkmasına mani olmuştur. İngiltere'nin İran'ın kuzeyinden çekilmesi, Rusya'nın İran'ın tamamına hâkim olması için harekete geçmesine sebep olacaktır. Zira İran'ın Rusya'ya karşı güçlendirilmesi gerekir.⁴³

İngiltere ve Rusya'nın 1907'de İran'ın taksimi üzerinde anlaşmaları, bu zamana kadar İngilizlere yaslanarak iş yapan meşrutiyetçileri hayal kırıklığına uğratmış, bu devletin kendi ülkelerine nasıl ihanet ettiğini kendi gözleriyle görmüşlerdir. Müşirüddeve, anlaşmaya olan tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir; *"İran, bağımsız bir devlettir ve bu*

⁴⁰Percy Sykes, Tarih-i İran (çev. Muhammed Taki Fahrđai Gilani), Tehran 1370, s. 582

⁴¹ Percy Sykes, a. g. e., s. 585

⁴²Cevad Şeyhülislâmi, "İlel-i Eftzayeş Nüfuz-ı Siyasi-i Rus ve İngiliz der İran Asr-ı Kacar," Yağma, Sal: 30, Şomare: 6, Tehran 1356, 328-337

⁴³Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 133-134

anlaşma İran'ın kendi sınırları üzerindeki hâkimiyetine tesir etmeyecektir." Anlaşmadan sonra İran dış siyaseti tekrar denge kurmak için üçüncü bir ülke ile ittifak derdine düşmüştür. İran halkı, anlaşmanın ifşa olmasından sonra tepki göstermiş, bu tepkiyi dikkate alan meclis, anlaşmayı tanımamıştır.⁴⁴ Tehran'da anlaşma aleyhinde yapılan gösterilerde İngiltere ve Rusya'ya tepki gösterilmiş, bu esnada sadrazam Ali Asgâr Han Atabeg, Azerbaycan Encümeni azası Abbas Ağa isimli bir kişi tarafından öldürülmüştür.⁴⁵ Meclis üyeleri, bütün bu gelişmeler karşısında hem hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaşamış, hem de meşrutiyetçilerin dayandığı İngilizlerin İran'ı Rusya'ya sattığını görmüşlerdir. Zira İngilizler, meşrutiyet sürecinde Rusya'yı hep küçük bir düşman olarak kendilerine telkin etmişlerdi.⁴⁶ Meşrutiyetçilerden Takizade, Hasan Müstevfi, Müşirüddevele, Hüseyin Pirniya ve Süleyman Mirza, İngilizlere fazla güvenerek Ruslara karşı himaye istemişlerdi. Ancak İngiltere'nin Rusya ile böyle bir anlaşma imzalaması, hayal kırıklığına sebep olmuş, güvendikleri ve sırtını dayadıkları İngilizlerin ihanetini bizzat yaşamışlardır. Meşrutiyet sürecinde hiç çekinmeden kendi ülkelerinin milli menfaatlerini peşkeş çektikleri İngilizlerin ihaneti karşısında, bu defa içerisine düştükleri durumu kurtarmaya çalışarak her iki ülkenin nüfuzuna karşı çıkmaya başlamışlardır.⁴⁷ Ebul Kasım Han Karagözlü (Nasırülmülk) hükümetinin Dışişleri Bakanı Müşirüddevele, İngiltere'nin Tehran'daki elçiliğine giderek, anlaşmaya olan itirazını ılımlı bir dille şöyle anlatmaya çalışmıştır;

Her iki devlet kendi faydası için anlaşmayı imzalamışlardır. Ancak İran bağımsız bir devlettir. İran, bu anlaşmanın her yönünden masundur.⁴⁸

İngiltere ile Rusya'nın aralarında mevcut ihtilafları azaltarak 1907'de anlaşmaları, her iki müstevlinin de İran'da kendilerine ayırdıkları nüfuz alanlarında rahat hareket etmelerini sağlamış, İran'ı istilada birbirilerini görmezde gelmişlerdir. Hatta kendilerine ayırdıkları nüfuz bölgelerinin istilasında birbirlerini teşvik etmişlerdir. Rusya, İran'ın kuzeyinde işgallere başlayınca, İngiltere elçisi kendi hariciyesine şu raporu göndermiştir;

Ben asla sizin konuştuklarınızın bir harfini kabul etmiyorum. Siz diyorsunuz ki, her anlaşmanın değeri, icracıların gizli niyetlerine bağlıdır. Ruslarla imzaladığınız son anlaşma ile onları aynı tarzda hareket edebileceklerini ki, Japonlarla imzaladıkları anlaşmada aynısını yapmışlardı, kendi gizli maksatlarını İran'da bu anlaşma ile icra edebilecekleri mümkündür.⁴⁹

Rusların kuzeyden ve İngilizlerin de güneyden işgallere başlaması, İran hariciyesinin siyasetini bir çıkmazın içerisine sürükledi. İngiltere, İran'ın üçüncü bir ülke ile ittifak girişimlerini sürekli engellediği için meydanı tamamıyla kendisine bıraktı.⁵⁰ İran, bu sebeple üçüncü bir ülkeden ziyade iki işgalci devlet karşısında denge siyaseti izlemeye çalıştı. Ancak 1911'de İran'a verilen Rus ultiyatomu ile denge siyasetinin çok da faydalı olmadığı, İngiltere'nin bu ultiyatomu onayladığı ve bundan sonra İran topraklarının işgale başlandığı görülecektir. Rusya, 1911'de verdiği ultiyatom ile işgali

⁴⁴Edvin Arvidovich Grantoski, Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmruz (çev. Keyhüsrev Kişaverzi), Tehran 1359, s. 389

⁴⁵Abdurrıza Huşeng Mohdevi, Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran, Tehran 1349, s. 425

⁴⁶ Mahmud Mahmud, a. g. e., s. 184-189

⁴⁷ İsmail Rain, Hukukbegirân-ı İngiliz der İran, Tehran 1373, s. 428

⁴⁸Abdurrefi Hakikat, Veziran-ı İrani ez Buzurgmihir ta Emir-i Kebir, Dö Hezar Sal Vezaret, Tehran 1374, s. 499; Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 134

⁴⁹İsnad-ı Mahremane-i Vezaret-i Hariciye-i Britania Derbare-i Karardad-ı 1919 İran ve İngiliz I (terc. Cevad Şeyhülislâmi), Tehran 1368, s. 8

⁵⁰ Cafer Mehdiniya, Zendeği-i Siyasi-i Kavamussaltana, Tehran 1375, s. 79

hızlandırmıştır. İngiliz işgali ve hileli siyasetinin icrası ise İran'da onlarla birlikte çalışan devlet adamları eliyle devam etmiştir.⁵¹ Sadrazam Ebul Kasım Nasırülmülk, İngilizlerin İran'daki işlerini hayli kolaylaştırmıştır. Çünkü ona göre, 1907'de imzalanan ve İran'ın paylaşımın esas alan bu anlaşma, İran'ın bağımsızlığını esas alıyordu. O dönemin devlet ricalinden birisi bu hususta şunları söylemiştir;

1907'de İngiltere ile Rusya arasında imzalanan anlaşmanın ortaya çıktığı gece Ebul Kasım Nasırülmülk'ün evindeydim. Odanın içerisindeki halının üzerinde oturuyordum. Bu anlaşma ile alakalı sohbet edilmeye başlandı. Nasırülmülk'ün düşüncesine göre bu anlaşma İran'ın bağımsızlığını temin ediyordu. Ona göre, İngiliz hükümeti bu hizmeti yapmış ve neticelendirmişti. Fakat ben, İran'ın taksimini içeren haritayı Avrupa gazetelerinde görmüştüm. Rusya'nın ihtilali daha gerçekleşmemişti. Bütün bunların Fatihası okunmuştu. İran'ın istiklali İngilizler tarafından sözde temin edilmişti, Fakat hangi İran'ın, İranlılar sadece İsfahan, Yezd, Kirman ve çölün bir kısmını içeren bölgede yaşayacaktı... Rus talimatı Muhammed Ali Şah'a, İngiliz talimatı da Nasırülmülk'e ulaşmıştı. Sonunda ikinci meclis, ultiमतodan sonra kapatıldı.⁵²

İran Milli Meclisi'nin tatil edilmesiyle birlikte ülkenin geleceği adeta iki sömürgeci devlete bırakılmış oldu. O dönemde uluslararası siyasette durumu kurtarmaya ve bağımsızlığı geri döndürmeye çalışan İranlı milliyetçiler, İngilizler tarafından desteklenen meşrutiyet hareketinin bu zemini hazırladığını fark etmişlerdir. Ancak iş istenmiş ve İngilizlerin kendilerine verdikleri vaatlerin, şimdi de aynı şekilde Ruslara verilmek suretiyle ülkelerinin paylaşımında kullanıldıklarını görmüşlerdir. İranlı milliyetçiler, halk nezdinde suçlarını hafifletmek için idaredeki Kaçar hükümetini sorumlu tutmaya ve suçlamaya başlamışlardır.⁵³

İran halkı, bu anlaşmayı bir cinayet anlaşması olarak görmüş, ülkenin iki sömürgeci devlet tarafından küçük parçalar haline getirilmeye çalışıldığını fark etmiştir. Meşrutiyet sürecinde İngilizlerin teşvikine kanarak son süratle çalışan özgürlükçüler, bu anlaşma ile bir acı gerçeği, ülkelerinin bağımsızlığının tehlikeye girmesini görmüşlerdir. Bu gerçek, istiklalin kaybedilmesi idi. Richard Cottam, 1907 Anlaşması'nın İran üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir; *"Bu anlaşma, İran nasyonalizmini beslemekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz ve Rusların gizli ideolojilerine savaş açmaya da sebep olmuştur."*⁵⁴

İran halkının anlaşmaya olan tepkilerini azaltmaya çalışan İngiliz ve Rus elçileri, kendi devletlerinin İran halkına kötü niyet beslemediklerini söyleyerek yapılan ihaneti iyi göstermeye çalışmışlardır. Gizli bir şekilde başlayan anlaşma görüşmelerini Rusya adına yürüten İsvolski, İran'ın Fransa elçisi Müşirülmülk'e gönderdiği yazıda, İran'dan hiçbir şey istemediklerini söyleyerek adeta alay etmiştir.⁵⁵ Rus görevli İsvolski'nin söyledikleri aslında ikinci elden sözler olup İngilizler kendisini de masa başında kandırmış, diplomatik hile ile Rusya'yı I. Dünya Savaşı'nda kendi yanlarına çekerek savaşın sonuna kadar kullanmışlardır. İran'dan bir şey istenmemiş, sadece bütün toprakları üç parçaya bölünmüş ve bağımsızlığı yok sayılmıştır. Buna zemin hazırlayan meşrutiyetçiler, İngilizlerle birlikte istibdat olarak gördükleri idareyi yıpratıp işlemez hale getirdikten sonra bu defa iki devletin istibdadı altına

⁵¹ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 135

⁵²Ebul Hasan Buzurg Ümid, Ez Mast ki Ber Mast, Tehran 1363, s. 238

⁵³ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 136

⁵⁴ Richard Cottam, Nasyonalizm der İran (çev. AhmedTedyin), Tehran 1371, s. 202-203

⁵⁵ Mehdi Kuli Hidayet, Tülü-ı Meşrutiyet (tash. Emir İsmaili), Tehran 1363, s. 55

girmişlerdir.⁵⁶ Kendilerinin kandırıldıklarını gören meşrutiyetçiler, iş isten geçtikten sonra bu defa halkı anlaşmaya karşı tahrik etmeye başlamışlardır.

Bu dönemde İran siyasetinde başlıca üç grup etkili idi. Birinci grubu, meşrutiyetten sonra Kaçar nizamından geriye kalanlar, saltanat etrafında hayatlarını devam ettirenler oluşturuyordu. İkinci grupta, o dönemde dünya siyasetinde etkili olan İngiltere ve Rusya ile ilişkilerin sürdürülmesini ve bunların İran üzerindeki menfaat çatışmasından istifade etmeyi düşünenler vardı. Üçüncü grubu ise bu iki devletin İran üzerindeki nüfuzunu kırmak için Almanya ve Amerika ile ilişkileri arttırmayı düşünenler oluşturuyordu. Ancak meşrutiyetten sonra siyasi idarede ortaya çıkan ikili nizam, kendi devamları için dengeleri muhafaza etme gayreti içerisine düşmüşlerdi. Bu gidişat ise her an değişebilen bir yapının yerleşmesine sebep olmuştu. Meşrutiyetin başlarında Rusya'nın içerisinde bulunduğu dâhili ve harici sorunlar, meşrutiyet taraftarlarının İngilizlerle birlikte pervasızca hareket etmelerini sağlamış ve istibdat olarak gördükleri mevcut rejimi değiştirmede acele davranmalarına sebep olmuştu. Bu yüzden İngiltere, İran'daki siyasette, Rusya'ya göre bir adım önde gidiyordu. İran'daki siyasi ve iktisadi zemini kendisine göre ayarlayan İngiliz hileli ve sinsi diplomasisi, bir araç olarak kullandığı İranlı meşrutiyetçilerin aleyhine işlemeye başlamış, Rusya'ya karşı meşrutiyetçileri satmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, İran'a karşı değiştirdikleri siyaseti açıklamaktan çekinmemiş, bunu Rusya'ya da açıklayarak, 1907'de İran'ı paylaşmayı esas alan anlaşmayı bu devlet ile imzalamıştır.⁵⁷

İran'daki İngiliz elçinin kendi hariciyesine gönderdiği başka bir raporda şunlar yazılmıştır; "... Siz şunu söylemişsiniz; Her anlaşmanın önemi, icra edicilerin gizli niyetlerine bağlıdır... Ruslar, aşikâr bir şekilde İran'daki nüfuz alanlarını işgale başlayıp kendi topraklarından saydılar..." İngiltere, bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Rusya'yı kendi emelleri için kullanmıştır. Bu işgalci devletin kuzeyde oyalanmasını sağlayarak güneyden itibaren bütün petrol bölgelerini kendi nüfuzuna almıştır. İranlı meşrutiyetçiler ise bu işte aracı olduklarını bundan sonra anlamışlardır.⁵⁸

İngiltere ve Rusya'nın sömürgecilik amaçlarının pratiğe döküldüğü bu anlaşma, İran'da iç siyasi çekişmeleri de körüklemeye başladı. Meclis ve siyasi partiler arasındaki çekişmeler, yeni bir istibdadı beraberinde getirdi. Halk arasında mutedil yaklaşmanın yerini gruplaşmalar ve kutuplaşmalar aldı. Blüche, bu hususta şunları kaydetmiştir;

İranlıların talihi, iki devletin sömürgecilik üzerine başlayan rekabetleri yüzünden kötü gitmeye başladı. Biri diğerinin zararına menfaatlerini elde etmek istiyordu. O zamana kadar mutedil bir şekilde giden hava, iki devletin Muhammed Ali Şah iktidarını kendi menfaatleri için kullanmalarıyla değişmeye başladı... Bu anlaşma musibetin başladığı yeni bir dönem açtı...⁵⁹

İngiltere ve Rusya, İran'da birbirilerinin zıddına olan menfaatlerini özgürlük isteyen meşrutiyetçilerin üzerinden gerçekleştiriyorlardı. Bunun için mevcut rejimi de gizlice desteklemekten geri durmuyorlardı. İran'da mevcut rejim ile meşrutiyetçilerin çarpışmasını menfaatleri için zaruri görüyorlardı.⁶⁰ İngilizler, çekişmeyi alevlendirmek

⁵⁶İrec Zevki, Tarih-i Revabit-ı Siyasi-i İran ve Kudretha-yı Buzûrg (1900-1925), Tehran 1368, s. 389

⁵⁷ İrec Zevki, a. g. e.,s. 389; Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 137. Ayrıca bkz. Edvin Arvidovich Grantoski, Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmrüz (çev. Keyhüsrev Kişaverzi), Tehran 1359

⁵⁸ Hasan Azam Kaddesi, Hatrat-ı Men ya Ruşen Şoden-i Tarih-i Sad Sale, Tehran 1342, s. 153

⁵⁹ W. Von Blüche, a. g. e.,s. 24-25

⁶⁰ İngiltere, aynı oyunu Rusya'da sahnelemiş, Çarlık generalleri ile sosyalistlerin çarpışmasında her iki tarafı desteklemekten geri durmamış, I. Dünya Savaşı sonrasında Rusların etkisiz kalmasını bu şekilde sağlamıştır.

için Muhammed Ali Şah'ın Milli Meclisi topa tutmasını gizlice teşvik etmişlerdir. Rusya ise kullanıldığının farkında olmadan bu işi açıktan yapmıştır. O dönemde İngilizlerin İran'da uyguladıkları hileli ve sinsi siyasetleriyle alakalı olarak bir devlet görevlisi şunları söylemiştir;

İngiltere'nin Liakof'un tahriki ile meclisin topa tutulmasında parmağı vardı. Onlar bu teşebbüste iki netice almak istiyorlardı. Birincisinde, Ruslara meyilli olan Muhammed Ali Şah'ı halkın gözünden düşürüp zor durumda bırakmak istiyorlardı. Ayrıca o dönemde Rusların nüfuzu ve himayesiyle İran'da kurulmuş olan Kazak askeri birliklerini dağıtmak istiyordu. İkincisinde ise halkın teveccühünü kazanmış ve yegâne merci olarak gördüğü için sığınılacak bir mekân olan meclisin, güvensiz olduğu, en güvenilir yerin İngiliz elçiliği olduğunu göstermek istiyordu. İngiltere bu şekilde halka, kendi elçiliğinin güvenli olduğunu zahiren göstermekle, meşrutiyetçilerin yanında olduğunu da sinsice göstermeye çalışıyordu.⁶¹

Rusların Liakof vasıtasıyla meclisin topa tutulmasında rol almalarını “*istibdat-ı sağır (küçük istibdat)*” başlangıcı sayan Grantoski gibi bazı Rus tarihçiler, işin İngilizler tarafından tezgâhlanmasını dile getirmemişlerdir.⁶² Browne, İngilizlerin İran meşrutiyetçilerinin yanında görüldüğünü, Rus elçiliği vasıtasıyla meclisin topa tutulup tehdit edilmesine ve Rusların kuzeyden işgallere girişmesine ses çıkarmayarak, Asya'daki menfaatlerine halel gelmemesi için çalıştıklarını ve bu şekilde Rusların dikkatini Asya'dan İran'a döndürdüklerini kaydetmiştir.⁶³ İranlı meşrutiyetçiler, İngiltere'nin tuzakları sonucu kendi ülkelerinin bağımsızlığını kaybettiğini gördükleri zaman, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan diğer meşrutiyetçi İranlılara mektuplar göndererek, iki devletin İran'ı nüfuz altına almaya çalıştıklarını söylemeye başlamışlardır.⁶⁴

Muhammed Ali Şah'ın olayların sebeplerini iyi okuyamaması ve tuzaklarla dolu İngiliz siyasetinin farkında olmaması ve Rusların yardımıyla meclisi topa tutması, İran'ın içerisine sürükletildiği iç karışıklığı iyice arttırmıştır. İngiltere'nin Tehran'daki elçisi Rice, Rusya ile imzaladıkları anlaşmanın şahın yararına olduğunu ve şah ile birlikte çalışabileceklerini söyleyerek fiili durumun gizli kalması için çaba sarf etmiş, anlaşmanın detayları ile ilgili hiç bir şey söylememiştir. Şah, İngilizlerin meşrutiyetçilere destek olduğunu bilmesine rağmen yürütülen ahlaksız diplomasiyi anlamamış, tek çareyi Ruslara dayanmakta bulmuştur. İngilizlerin kendi emelleri için Rusları da kullandıklarını fark etmemiştir.⁶⁵

İran'ın bu dönemdeki Hariciye Nazırı Muhammed Ali Han Alâüssaltana, anlaşma ile alakalı olarak şunları söylemiştir;

Eğer Rusların yardım ve teşviki olmasaydı, şah asla meclisi topa tutmaya cesaret etmezdi. İşin sonu korkunç olmuştur. Bu darbenin tahakkuku ve sonraki darbelerde de yabancıların doğrudan dahli olmuştur. İngiliz görevli Hartwick ise şunları kaydetmiştir; “Sahte heyecanla o dönemde ayağa kalkılarak şahın can emniyetinin tehlikede olduğu ortaya atılmıştı.

⁶¹ Hasan Azam Kaddesi, a. g. e.,s. 191-192; Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 138-139

⁶² Edvin Arvidovich Grantoski, Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmruz (çev. Keyhüsrev Kişaverzi), Tehran 1359, s. 391

⁶³ Edward Granville Browne, a. g. e.,s. 152

⁶⁴ Muhammed Rıza Nasiri, İsnad ve Mekatibât-ı Tarihi-i İran (Kacariye) IV, Tehran 1377, s. 92

⁶⁵ Cice Spring Rice, Nameha-yı Hususi (çev. Cevad Şeyhülislâmi), Tehran 1375, s. 190

İngiltere ve Rusya, İran hükümet ve meclisine ihtar vermeyi bir çare olarak kararlaştırdılar. Şah'ın hayatının tehlikede olduğu ortada dolaşınca, iki devlet işe el uzattılar...⁶⁶

İngilizlerin İran'daki meşrutiyetçilere destek vererek iç karışıklığa sebep olmasını ve Ruslarla olan rekabetlerini araştırmakla meşhur Mahmud Mahmud, İngilizlerin 1907'deki anlaşmaya kadar meşrutiyetçileri desteklediklerini, anlaşmanın imzalanması ile birlikte yardımdan ellerini çektiklerini, bazen muhalefet eder gibi davrandıklarını söylemiş, bu muhalefet görüntüsünden cesaret alan Muhammed Ali Şah'ın milli meclisi topa tuttuğunu yazmıştır.⁶⁷

İran meşrutiyetçileri, İngiltere'nin kendilerini yok sayarak Rusya ile gizlice anlaşma imzalamasını meşrutiyet hükümetinin tasfiyesi olarak anlamışlardır. Bu durumda tek çareyi Ruslara yanaşmakta bulmuşlardır.⁶⁸ Rice, İran Milli Meclisi'nin topa tutulmasından sonra orayı terk etmeden önce bir dostuna yazdığı mektupta şunları yazmıştır;

Nihayet bir gün gelecek mektupların ve hatıraların yayınlanacaktır. İranlı meşrutiyetçilerin hangi tuzak ve kumpaslarla susturulduğu ortaya çıkacak, bu esrar perdesi kalkacak, ben kuvvetli bir ihtimalle ölmüş olacağım, fakat ruhum öteki âlemde bu vaziyeti görecektir, ifşa olmalarından kaynaklanan kavgalardan sınırsız lezzet alacaktır.⁶⁹

İngiltere ve Rusya'nın İran'ı aralarında paylaştıkları anlaşma ile alakalı olarak "Hablü'l-Metin" gazetesinde çıkan haberde, iki kocalı kadın başlığı kullanılmıştır. Haberde şu ifadeler yer verilmiştir; "İran'da komşu olmuş bu iki devletin anlaşmasının maksadı ilerlemekse, İran, ikisinin politik taşlarının arasında baykuş gibi ezilecektir... Millet, fert fert raks eden kediye dönecektir".⁷⁰ Cottam, İngiliz ve Rus teşebbüsünün sonuçları itibarıyla şaha yaradığını, meşrutiyetçilerin hiç hesaba alınmadığını söylemiştir. Bununla dış müdahale yollarının açıldığını, müdahalenin şahı ayakta tutmaya yöneldiğini, İngilizlerin meşrutiyetçilere vaat ettiği sözde demokrasiyi kendi emelleri için Ruslara kurban ettiklerini yazmıştır.⁷¹

İngiltere ve Rusya, anlaşmayı uygulamak için İran Milli Meclisi'nin onayını beklemeye başlamışlardı. Süreci hızlandırmak için gözden çıkardıkları meşrutiyetçiler ile Muhammed Ali Şah'ı karşı karşıya getirip iç karışıklığı arttırdılar. İç karışıklıktan bunalacak olan halkın, kendilerini yegâne güç olarak görmelerini istediler.⁷² İngiltere, bu işte de organizeyi bizzat kendisi yapıyordu. Bununla ilgili olarak 1908'de George Baracley ile Edward Grey arasında yazışmalar oluyordu. Baracley, Rusya elçisi ile birlikte Muhammed Ali Şah'ın huzuruna çıktığını ve şaha hitaben şu sözleri sarf ettiğini kaydetmiştir;

Biz iki devletin temsilcileriyiz ve milleti teskin etmede kâfi derecede ısrar edemiyoruz. Önde büyük tehlikeler mevcuttur. Vahim neticelerin çıkacağını ön görüyoruz. Ben ve Rus elçisinin yardımıyla önleyebileceğimizi iftiharla belirtmeliyim. Karışıklıklar önledikten sonra vaatler yerine getirilecektir...⁷³

⁶⁶ Feridun Ademiyet, İdeoloji-yi Nühzet-i Meşrutiyet II, Tehran (bita), s. 344; Ali Rıza Ali Sofi, a. g. mk., s. 344

⁶⁷ Mahmud Mahmud, Tarih-i Revabit-ı Siyasi-İlran ve İngiliz V, Tehran 1335, s. 224

⁶⁸ Cikel Spring Rice, a. g. e., s. 194

⁶⁹ Cikel Spring Rice, a. g. e., s. 18

⁷⁰ M. R. Nasiri, a. g. e., s. 42-43

⁷¹ Richard Cottam, a. g. e., s. 205-206

⁷² Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m., s. 140

⁷³ Kitab-ı Âbi, Gozareşha-yı Mahramane Vezaret-i Hariciye-i İngiliz Derbare-i İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran II (tash. Ahmed Beşiri), Tehran 1362, s. 340-341

İngiltere ve Rusya, anlaşmanın İran Meclisi'nden ve şah tarafından onaylanması için her türlü hileye başvurmaktan çekinmiyorlardı. Şah'ın meşrutiyetçilere karşı harekete geçmesini ve akabinde açılacak meclisin anlaşmayı onaylamasını istiyorlardı. Rus elçi, bu işin kendileri tarafından sağlanabileceğini söylemekten çekinmiyordu. Her iki elçi, şahın kendilerinin yardımına göz dikmesini sağlamaya çalışıyordu.⁷⁴ Muhammed Ali Şah, İngiltere'nin Rusya'yı da yanına alarak üzerinde kurmaya çalıştığı baskıya direniyordu. Ancak işi daha da ileri götüren iki devlet elçisi, şahı İran'dan uzaklaştırmaya karar verdiklerini, bundan sonra resmiyette şah olarak tanımayacaklarını söylüyorlardı.⁷⁵ Şah, bunlara karşı şu sözleri sarf etmiştir; "Ben iki devletin emriyle gelmedim ki onların kararı ile gideyim. Kendi hakkımı talep etmeye geldim..."⁷⁶ İngiltere, anlaşmanın onaylanmasında ısrar ediyor ve bunu için bütün hile ve tehditlere başvuruyordu. Neticede şahı sıkıştırarak Rus elçiliğine sığınmasını sağladı. Muhammed Ali Şah, bu hususta Melike-i Cihan'a şunları söylemiştir;

Ben düşman bir memlekette ne yaparım. Her ne kadar iyi davranırsalar da neticede düşman bir devlet idi. Sefarete gitmeye mecbur bırakıldım. Eğer gitmeseydim beni öldürteceklerdi. Geldim ki canım sağ kalsın. Şimdi Rusya'ya gideceğim.⁷⁷

Sonuç

İran, yirminci asrın başlarından itibaren İngiltere'nin üzerinde hesap yaptığı ve işgale hazırlandığı bir ülke olarak iki önemli sıkıntı yaşamıştır. Birincisinde meşrutiyet süreci ile siyasi idare iyice yıpratılmış ve iş göremez hale getirilmiştir. İkincisinde ise İran'ın denge siyaseti izlemeye çalıştığı sırada İngiltere'nin Rusya'yı yanına alarak topraklarını gizlice paylaşması ve bağımsızlığını ortadan kaldırmasıdır. İngiltere'nin Almanya ve Fransa gibi başka önemli bir gücü petrol ülkesi olan İran'a ve Hindistan güzergâhındaki Fars Körfezi'ne yaklaştırmama, yalnızlaştırarak sadece kendisine mahkûm ettirme siyaseti, İran'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır. Rusya'nın kuzeyden Hindistan'a ve güneyden İran'a sarkmasını önlemek için devreye giren hileli İngiliz diplomasisi, Japon yenilgisi ve içte önce teşvik ettiği, sonrasında ise her iki tarafı desteklediği sosyalist ihtilal ile Rusya'yı güçten düşürmüştür. Akabinde ise bu devlet ile başlattığı gizli görüşmelerde İran'ın kuzey bölgelerini vaat ederek masa başında etkisiz hale getirmiş, İran'ın petrol bölgelerinin kendisi tarafından işgal edileceğini kabul ettirmiştir.

İngiltere, Rusya ile imzaladığı ve İran topraklarının paylaşımını esas alan gizli anlaşmanın ifşa olmasından sonra tepkileri azaltmak için bağımsızlıktan dem vürmüş, bunu İran'ın bağımsızlığının korunması için yaptıklarını söylemiştir. Siyasi iktidar yıpratıldığı için anlaşmaya karşı yapılması gereken hamleleri yapamamış, başka ülkelerle ittifak girişimleri yine İngiltere tarafından engellenmiştir. Denge siyasetinde dayanılmak istenen Rusya ise çoktan İngiltere'nin ağına düşmüş, topraklarında pay aldığı İran'ın kuzeyini işgal ile meşgul olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ademiyet, Feridun. *İdeoloji-yi Nühzet-i Meşrutiyet II*. Tehran: (bita).
- Ali Sofi, Ali Rıza. "Eser-i Peymân-ı 1907 (Rusya ve İngiliz) Ber Siyasetha-yı Dâhili ve Harici-i İran." *Pejuheşha-yı Ulûm-ı İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi*. Şomare: 277-278, Şehrîver: 1383.
- Bahar, Muhammed Taki Mehdi. *Mirashor-ı İsti'mâr*. Tehran: 1357.
- Benjamin. *Sefername*. Çev. Muhammed Hüseyin Kürdbeççe. Tehran: 1369.

⁷⁴Kitab-ı Âbi, s. 475-476

⁷⁵ Ali Rıza Ali Sofi, a. g. m.,s. 141

⁷⁶ Muhammed Ali Devletabadi, Hatırat, Tehran 1362, s. 74

⁷⁷Zahirüddeve, Hatırat ve İsnad-ı Zahirüddeve(tash. İrec Afşar), Tehran 1367, s. 440-441

- Bina, Ali Ekber. *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*. Tehran: 1337.
- Blücher, Wipert Von. *Sefername*. Çev. Keykavus Cihandari. Tehran: 1369.
- Browne, Edward Granville. *Tarih-i İnkılab-ı İran*. Çev. Mihri Kazvini. Tehran: 1376.
- Buzurg Ümid, Ebul Hasan. *Ez Mast ki Ber Mast*. Tehran: 1363.
- Cottam, Richard. *Nasyonalizm der İran*. Çev. Ahmed Tedyin. Tehran: 1371.
- Der Standart Gazetesi*. 23 Ekim 1906
- Devletabadi, Muhammed Ali. *Hatrat*. Tehran: 1362.
- Eşref, Ahmed. *Mevani-i Tarihi Rüşd-ı Sermayedari der İran*. Tehran: 1359.
- Fenedereski, Ahmed Mir. *Diplomasi ve Siyaset-i Harici-i İran*. Tehran: 1382.
- Fermanfermaiyan, Hafız. *Tahlil-i Tarihi Siyaset-i Harici-i İran Ez Ağaz ta İmruz*. Çev. İsmail Şakiri. Tehran: 1355.
- Gorgi, Ulrich. *Piş be Suy-ı Şark, İran der Siyaset-i Şarki-i Alman der Ceng-i Cihani-i Evvel*. Çev. Perviz Sadri. Tehran: 1377.
- Grantoski, Edvin Arvidovich. *Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmruz*. Çev. Keyhüsrev Kişaverzi. Tehran: 1359.
- Hablü'l-Metin. Sayı: 12, Şumare: 39, 29 Rebiülsani 1333, s. 1-3.
- Hablü'l-Metin. Sayı: 13, Şumare: 8, 16 Şaban 1323, s. 22.
- Hablü'l-Metin. Sayı: 13, Şumare: 10, 16 Şaban 1323, s. 1-2.
- Hablü'l-Metin. Sayı: 13, Şumare: 11, 16 Şaban 1323, s. 1-4.
- Hakikat, Abdurrefi. *Vezeran-ı İrani ez Buzurgmıhr ta Emir-i Kebir, Dö Hezar Sal Vezeret*. Tehran: 1374.
- Harding, Arthur. *Hatrat-ı Siyasi*. Çev. Cevad Şeyhülislâmi. Tehran: 1370.
- Hidayet, Mehdi Kuli. *Tûlu-ı Meşrutiyet*. Tash. Emir İsmaili. Tehran: 1363.
- İsnad-ı Mahremane-i Vezeret-i Hariciye-i Britania Derbare-i Karardad-ı 1919 İran ve İngiliz I*. Çev. Cevad Şeyhülislâmi. Tehran: 1368.
- Kaddesi, Hasan Azam. *Hatrat-ı Men ya Ruşen Şoden-i Tarih-i Sad Sale*. Tehran: 1342.
- Karadeniz, Yılmaz. *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: 2012.
- Karadeniz, Yılmaz. "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:4. Sayı: 18. Yaz 2011. s. 248-263.
- Kazımlade, Firuz. *Rus ve İngilizha der İran (1864-1914)*. Çev. Menuçehr Emiri. Tehran: 1371.
- Kazımlade, Firuz. *Rus ve İngiliz Der İran 1864-1914 ve Pejuheşi-i Derbare-i Emperyalizm*. Çev. Menuçehr Emiri. Tehran: 1354.
- Kesrevi, Ahmed. *Tarih-i Meşruta-yı İran I*. Tehran: 2537.
- Kitab-ı Âbi. Gozarezha-yı Mahramane Vezeret-i Hariciye-i İngiliz Derbare-i İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran II*. Tash. Ahmed Beşiri. Tehran: 1362.
- Lamston, Ann Kathrine Swyn. *İran Asr-ı Kacar*. Çev. Simin Fasihi. Meşhed: 1375.
- Lytin, Wilhelm. *İran ez Nüfuz-ı Mesalimetâmez ta Taht-ı Himayegi (1860-1919)*. Çev. Meryem Mir Ahmedi. Tehran: 1367.
- Mahmud, Mahmud. *Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-i İran ve İngiliz der Kurn-ı Nozdehum V*. Tehran: 1328.
- Mahmud, Mahmud. *Tarih-i Revabıt-ı Syasi-i İran ve İngiliz der Kurn-ı Nozdehum VIII*. Tehran: 1353.
- Mehdiniya, Cafer. *Zendegi-i Siyasi-i Kavamussaltana*. Tehran: 1375.
- Mohdevi, Abdurrıza Huşeng. *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran*. Tehran: 1349.
- Mostevfi, Abdullah. *Şerh-i Zendegani-i Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari-i Devre-i Kacariye*. Tehran: 1371.
- Nasır, Seyyid Taki. *İran Der Berhüred-i Ba İsti'margirân*. Tehran: 1363.
- Nasiri, Muhammed Rıza. *İsnad ve Mekatibât-ı Tarihi-i İran (Kacariye) IV*. Tehran: 1377.
- Nefisi, Said. *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İran Der Devre-i Muasır I*. Tehran: 1376.
- Rain, İsmail. *Hukukbegirân-ı İngiliz der İran*. Tehran: 1373.
- Rice, Arthur Cecil. *Nameha-yı Mahsus*. Çev. Cevad Şeyhülislâmi. Tehran: 1375.

- Sadr, Muhammed Kazım. *Tarih-i Siyaset-i Harici-i İran*. Tehran: 1322.
- Sykes, Percy. *Tarih-i İran*. Çev. Muhammed Taki Fahrdai Gilani. Tehran: 1370.
- Şeyhülislâmi, Cevad, "İlel-i Efzayeş Nüfuz-ı Siyasi-i Rus ve İngiliz der İran Asr-ı Kacar." *Yağma*, Sal: 30. Şomare: 6. Tehran: 1356. 328-337.
- Tusi, Rıza Reisi. "Strateji-yi Serzeminha-yı Suhte," *Fasılname-i Tarih-i Muasır-ı İran*. Sayı: 1. Şomare: 2 ve 4. Tehran: 1370.
- Zahirüddeve. *Hatırat ve İsnad-ı Zahirüddeve*. Çev. İrec Afşar. Tehran: 1367.
- Zukai, İrec. *Tarih-i Revabit-ı Siyasi-i İran ve Kudretha-yı Buzurg (1900-1925)*. Tehran: 1368.